

De vreemde lus

ANDRÉ KLUKHUHN

De vreemde lus

*Over bewustzijn en het verbond tussen
wetenschap, kunst, filosofie en mystiek*

ESSAY

KOPPERNIK

Copyright © 2020 André Klukhuhn

Afbeelding omslag Peter Schuyff, *Untitled*, 2016, olieverf op linnen,
120 x 200 cm (fragment)

Foto auteur Elisabeth van Sandick

Vormgeving Koppernik

ISBN 978 90 830 4802 4 / NUR 320

www.koppernik.nl

In Salomo Friedlaenders belangrijkste filosofische werk Schöpferische Indifferenz (1918) betoogt hij dat de mens van de toekomst een toestand moet nastreven waarin, als bij twee contrapuntische melodielijnen, alle tegenstellingen samenkomen zonder dat ze worden opgeheven, maar in het individu in een gespannen synthese worden ondergebracht. Hierdoor zou de mens het hoogste stadium van 'Engel' ofwel van het goddelijke in zichzelf kunnen bereiken en, onder andere door het gebruik van superieure humor, boven het individuele uitstijgen.

INHOUD

PROLOOG 9

I WAT KUNNEN OF WILLEN WE WETEN? 15

Wie denken we wel dat we zijn 15

De twee kortste geschiedenissen van de westerse wijsbegeerte 21

Bewustzijn, geest en ziel 25

De filosofie van het 'alsof' 28

Een apologie voor de ziel als mogelijkheid 30

Aristoteles 32

Geschiedenis 35

Recente discussies over het bestaan van de ziel 41

Hersenen en bewustzijn 56

Twee hemisferen 63

Vier kenwijzen 69

De wetenschap 70

Van wetenschap naar kunst 79

De kunst 80

Van kunst naar wetenschap 91

De filosofie 93

De grenzen van de filosofie 95

Het niet-kenbare, mystiek en religie 97

II HET ONVOLTOOIDE OEUVRE VAN IMMANUEL KANT,

BERTRAND RUSSELL, RICHARD RORTY EN

PAUL FEYERABEND 109

Immanuel Kant 110

De voorkritische periode 113

De kritische periode 114

De nakritische periode 122

Johann Fichte, Friedrich Schelling en Georg Hegel 123

Kant en Goethe 125

Friedrich Schiller 132

Bertrand Russell 136

Richard Rorty 163

Paul Feyerabend 175

III DE VREEMDE LUS 191

De tragiek en de humor van de verscheurde wereld 192

Zelfbewustzijn 196

Vervreemding en de sluier van Maya 198

De prententoonstelling 205

De pragmatische waarde van de vreemde lus 216

Vrije wil 217

Het bestaan van God 218

De zin van het leven 220

De namaakbare mens 221

Galilei en de kerk 229

De platte-aardebeweging 230

Het godvormige gat 231

EPILOOG 235

VERWIJZINGEN 241

NAMENREGISTER 265

PROLOOG

Dat we tegenwoordig in een goeddeels door wetenschap en rationaliteit beheerste wereld leven is inmiddels genoegzaam bekend en meteen duidelijk voor iedereen die maar even de moeite wil nemen om zich heen te kijken. Personen worden op grond van hun wetenschappelijke opleiding en prestaties als deskundig beschouwd; politieke partijen van enige omvang beschikken over een wetenschappelijk bureau en het regeringsbeleid wordt speciaal door een wetenschappelijke raad van advies voorzien; plannen worden gemaakt op grond van wetenschappelijke onderzoeken en voorspellingen en al onze problemen, of die nu op het individuele, maatschappelijke, of economische vlak liggen, worden op wetenschappelijke wijze aangepakt; het bestuur en het onderwijs worden op allerlei niveaus gerationaliseerd; onze energievoorziening, productie- en transportmiddelen, communicatiesystemen en infrastructuur zijn wetenschappelijk ontwikkeld; een beetje product – van wasmiddel en tandpasta tot antirimpelcrème en vermageringsmiddel – wordt in reclameboodschappen met ‘wetenschappelijke’ argumenten aangeprezen; burgers, boeren, middenstanders en wie al niet worden over allerlei zaken wetenschappelijk voorgelicht en geïnformeerd; alle media van enig belang beschikken over een speciale wetenschapsrubriek, oorlog voeren doen we wetenschappelijk en we worden door onze gezondheidszorg steeds langer wetenschappelijk in leven gehouden. In onze westerse samenleving hebben we, kortom, de hele welvaart en voorspoed aan de rationele wetenschap te danken.¹

De Franse filosoof Alexandre Koyré schreef daarom terecht dat de wetenschap een machtig wapen is in de strijd om ons bestaan

en ontegenzeggelijk grote successen heeft geboekt, maar hij voegde daar onmiddellijk bezorgd aan toe dat er voor die overwinning een hoge prijs is betaald. Om die winst te kunnen behalen heeft de wetenschap de wereld waarin we leven, liefhebben en sterven, de wereld van kwaliteiten, moeten vervangen door een mechanische, ontzielde wereld van feiten, cijfers en getallen, een wereld waarin plaats is voor alles behalve voor de mens. Zo heeft de wetenschap ons letterlijk gescheiden van de wereld van het leven, de wereld die de wetenschap niet vermocht te verklaren – zelfs niet wég te verklaren door die ‘subjectief’ te noemen.² De Duitse denker Arthur Schopenhauer betoogde – niet zonder eigendunk – een eeuw eerder dan Koyré al dat de wetenschap slechts kennis van de buitenkant van de wereld oplevert. Volgens hem zijn wetenschappelijke onderzoekers zo druk met hun experimenten in de weer ‘dat ze smeltkroes, retort en voltazuil meteen maar als enige bron van wijsheid beschouwen’, alsof de hele wereld, met alle dingen die er deel van uitmaken, alleen maar een mechanische constructie zou zijn, zoals het ‘door hefboomen en raderen aangedreven stuk kinderspeelgoed’:

Daarom zien we heden ten dage hoe de *buitenste schil van de natuur* tot in alle details wordt doorvorst, hoe de ingewanden van de ingewandswormen en het ongedierte van het ongedierte worden nageplozen, maar wanneer er iemand zoals ik op het toneel verschijnt die begint te praten over de *kern van de natuur*, dan doen ze of ze doof zijn, denken dat het niets ter zake doet en knabbelen rustig verder aan hun schil.

Zodoende wordt over het hoofd gezien dat de wereld ook nog een heel ander aspect bezit dat niet voor wetenschappelijk onderzoek toegankelijk is. Als Schopenhauer zich vervolgens afvraagt welk soort kennis zich wél bezighoudt met die andere kant van de wereld, dan geeft hij zelf het antwoord:

Dat nu is de *kunst*. Zij reproduceert de in zuivere contemplatie aanschouwde eeuwige Ideeën, het wezenlijke en blijvende in alle verschijnselen van de wereld, en al naar gelang de stof waarin zich die reproductie voltrekt, heet ze beeldende kunst, poëzie of muziek.³

Om de aanspraken van zowel de wetenschap als de kunst als legitiem verhaal recht te doen moet er sprake zijn van een tweeledigheid, een tweespalt in onze kennis over de wereld waarin we leven – wetenschappelijke en artistieke kennis – en de vraag die vele filosofen zich hebben gesteld, is wat die twee soorten kennis inhouden, waarin ze zich van elkaar onderscheiden, en hoe ze in een enkele visie verenigd zouden kunnen worden.

In het eerste deel van *De vreemde lus* wordt uiteengezet hoe er als gevolg van de zich gedurende vier eeuwen ontwikkelende wetenschap een ‘Verlichting’ genoemde ontzieling van de wereld heeft plaatsgevonden, wat op den duur als een gevoelig verlies is ervaren en hoe de zoektocht naar de verloren ziel vanaf de vorige eeuw opnieuw is ingezet. Het blijkt dan dat de oorzaak van de tweespalt in ons kennen is te vinden in ons kosmisch gezien unieke bewustzijn, dat kennelijk beschikt over een wetenschappelijk, rationeel aspect of geest, en een artistiek, intuïtief aspect of ziel, wat gezien de onlosmakelijke band tussen bewustzijn en lichaam, of tussen geest en materie, een fysieke basis moet hebben in onze min of meer gescheiden hersenhelften. Het vaststellen van en nadenken over de tweespalt in ons kennen leidt vervolgens vanzelf tot het bestaan van een filosofisch te noemen *meta-kenwijze* – als er iets te onderscheiden en te kiezen valt moet er ook een niveau van kennen bestaan van waaruit dat onderscheid en die keuze kunnen worden gemaakt – waarna er even vanzelf een omvangrijk voor de wetenschap, de kunst en de filosofie onkenbaar mystiek of religieus gebied overblijft. Om iedere schijn van universele of absolute waarheid of geldigheid aan dit model te ontnemen wordt er ook aandacht besteed aan de *filosofie van het*

alsof van de neokantiaan en pragmatist Hans Vaihinger, een tijdgenoot van Friedrich Nietzsche en aan het eind van zijn leven even blind, die vanwege zijn weinig literaire schrijfstijl ten onrechte veel minder in de schijnwerpers heeft gestaan, waardoor het manuscript van zijn boek dertig jaar op de plank is blijven liggen voor het in 1911 in het Duits werd uitgegeven, en nog langer dan een eeuw daarna voor het in het Nederlands werd vertaald.⁴ In Bertrand Russells populaire en volumineuze *History of Western Philosophy* wordt Vaihingers naam slechts één keer zijdelings genoemd, opgenomen in de pagina's lange beschouwing over Immanuel Kant.⁵ Dat we er plezier aan zouden kunnen beleven en er zelfs voordeel uit zouden kunnen halen door te doen alsof de ziel bestaat leidt tot de daaraan voorafgaande vraag hoe er door de geschiedenis heen tegen de ziel is aangekeken.

Het tweede deel van *De vreemde lus* laat zien hoe vier van de meest prominente denkers – Immanuel Kant, Bertrand Russell, Richard Rorty en Paul Feyerabend – ieder op hun eigen wijze met de tweespalt in ons kennen hebben geworsteld, zonder tot een bevredigende oplossing te zijn gekomen. Huismus Kant heeft te veel tijd en energie aan het voorwerk – zijn drie *Kritieken* – moeten besteden en was te oud en te vermoeid om zijn werk af te kunnen maken. Rokkenjager Russell was tot op hoge leeftijd te druk met andere bezigheden – vrouwen en maatschappelijke kwesties – in de weer om het vlak voor zich liggende antwoord op zijn eigen filosofische vraag op te merken. Dadaïst Feyerabends grote kracht – zijn humor en speelsheid – bracht hem net iets te ver van het goede spoor om door de filosofische goegemeente serieus te worden genomen en door de vaak harde en onheuse kritiek heeft hij zich, net als zijn landgenoot en orchideeënkenners Rorty, te veel van de wijs laten brengen.

In het derde deel wordt getoond hoe het door het kolken van de tijd min of meer toevallige samenkomen van de werken van een aantal vooraanstaande vertegenwoordigers uit verschillende dis-

ciplines – de Oostenrijkse logicus Kurt Gödel, de Amerikaanse cognitiewetenschapper Douglas Hofstadter, de Nederlandse graphics Maurits Escher en twee Leidse wiskundigen – leidt tot een integrale visie op de vier manieren van kennen – wetenschap, kunst, filosofie en mystiek of religie – waarmee wij mensen ons tot de wereld verhouden. Met deze zelfrefererende ‘vreemde lus’ als model voor onze bewuste verhouding tot de wereld kunnen niet alleen de wijsgerige systemen van de vier genoemde filosofen naar behoren worden afgerond, maar ook prangende vragen als ‘bestaat God’, ‘hebben wij een vrije wil’, ‘zijn wij verantwoordelijk voor onze daden’, ‘wie hebben er gelijk: creationisten of evolutionisten’, ‘wat is de zin van het leven’, ‘hebben wij een ziel’ en ‘kunnen wij kunstmatig intelligente machines van bewustzijn voorzien’ – die in een louter wetenschappelijke benadering vanwege de veronderstelde trivialiteit van het antwoord liefst met een schouderophalen worden afgedaan – opnieuw aan de orde worden gesteld, wat tot een gelijk aantal even triviale maar tegen-gestelde antwoorden leidt.